

BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK SÖZLEŞMESİ

Dr. Alptekin KARAGÖZ

Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü, PK 226, 06042, Ulus, Ankara

ÖZET: Günümüzde tarımsal biyoçeşitliliğin, gıda güvenliği açısından taşıdığı önem, bu konularda çalışan tüm sektörlerce kabul edilmektedir. Bu kavram, yalnız bitki ve hayvan genetik kaynakları, ekosistemde yer alan flora, fauna elemanları ve böcekler ile sınırlı kalmayıp, gıda üretiminde rol oynayan doğal habitatların tüm çeşitliliğini de içine almaktadır. Tarımsal biyoçeşitlilik, çiftçilerin tarım uygulamalarıyla bitki besin maddelerini geri dönüştürmelerine, hastalık, zararlı ve yabancı otlardan daha az zarar görmelerine ya da daha iyi korunabilmelerine, toprak ve iklim potansiyelinden daha iyi yararlanmalarına ve elverişsiz çevre koşullarından tarımın daha az olumsuz etkilenmesine yardımcı olur.

Tarımsal biyolojik çeşitlilik, taşıdığı bu büyük öneme karşın, dünyanın pek çok yöresinde özellikle tarımsal gelişmeler ve insan etkilerine bağlı olarak önemli ölçüde erozyona uğramaktadır. Dünya ülkeleri biyoçeşitlilikteki kayıpları önlemek için gerek habitat, gerek tür bazında korumaya yönelik çeşitli sözleşmelere imza atmışlardır. Ancak, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (BÇS), biyolojik çeşitlilik kavramını sektörel olmaktan çok, bütüncül bir yaklaşımla ele alan en geniş kapsamlı sözleşme durumundadır. Bu makale, biyoloji alanında çalışan araştırmacılar ile tarım ve çevre konularına ilişkin karar mekanizmalarında yer alan bürokratlar için, BÇS hakkında temel bilgiler vermek amacıyla hazırlanmıştır.

CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY

SUMMARY: Importance of biological diversity is accepted by all the sectors dealing with biological objects. The term is not only restricted to plant and animal genetic resources, insects and other flora and fauna elements in the ecosystem, but also all diversity among elements of natural habitats that pertain to food production. Agrobiodiversity makes it possible for farmers to recycle nutrients, to reduce disease and pest problems, to control weeds, and to handle climatic stress conditions more efficiently.

Although it has several benefits, biodiversity is being seriously eroded by mainly anthropogenic effects and agricultural developments. Several conventions have been signed to prevent biodiversity losses both at habitat and key species level. Nevertheless Convention on Biological Diversity is the most comprehensive of all rather than approaching the concept in a sectoral basis. This article was intended to give fundamental information about the Convention to the researchers dealing with biological objects and to the decision makers working at agricultural and environmental sectors.

1. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin Tarihçesi ve Temel Özellikleri

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin (BÇS) temelleri, 22 Mayıs 1992'de dünya ülkelerinin Nairobi'de geliştirdiği küresel bir sözleşme ile atılmış, Sözleşme 5 Haziran 1992 tarihinde Rio de Janeiro'da düzenlenen ve 150 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı sırasında kabul edilmiştir. Bundan yaklaşık 18 ay sonra, taraf ülkelerden 30'unun Sözleşmeyi imzalamasından 90 gün geçmesinin ardından, 29

Aralık 1993 tarihinde yürürlüğü girmiştir. Ülkemizde BÇS, 27 Aralık 1996 gün ve 22860 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak onaylanmış ve bu tarihten itibaren ülkemiz taraf ülkeler arasına katılmıştır.

BÇS iki yönden temel bir sözleşme durumundadır. Öncelikle bu sözleşme, taraf ülkelerin yükümlülüklerini hangi ölçülerde yerine getirmeleri konusunu kendilerine bırakmaktadır. Burada yükümlülüklerin yerine getirilmesi, CITES (Yabani Flora ve Faunanın Uluslararası Ticareti) sözleşmesindeki gibi katı ve kesin kurallar yerine, her ülkenin bu konudaki genel amaçları ve politikalarınca belirlenmektedir. İkinci olarak, sözleşme ile dar kapsamlı bir hedef tür, ya da hedef habitat koruma ilkesi yerine; her ülkenin bu konuda kendi karar verme mekanizmalarınca geliştirilecek çok daha geniş kapsamlı ulusal program ve politikalar temel alınmaktadır.

2. Sözleşmenin Ana Konuları

BÇS pek çok konuda ilklerin yer aldığı bir sözleşmedir. Biyolojik çeşitlilik yanında genetik çeşitlilik kavramı, küresel boyutta ilk kez bu sözleşme ile ele alınmıştır. Yine ilk kez biyoçeşitliliğin korunması, "insanoğlunun ortak çabasını gerektiren bir konu" olarak dile getirilmiştir. Sözleşmenin içerdiği temel konular aşağıda kısaca verilmiştir. Her konuya ilişkin ayrıntılar, konuların işlendiği başlıklar altında sunulmuştur.

2.1. Hükümranlık Hakları

Sözleşmede biyoçeşitliliğin, "insanoğlunun ortak değerleri" olduğu vurgulanmaktadır. Ortak değer kavramı ise, değinilen konu üzerinde ortak sorumlulukları da getirmektedir. Bununla birlikte, her ülkenin doğal kaynakları üzerinde egemenlik hakları olduğu ve bu kaynakları kendi çevre politikalarına uygun olarak, istedikleri gibi kullanabilmeleri ilkesi, Sözleşmede yer almaktadır.

2.2. Koruma ve Sürdürülebilir Kullanım

Sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı konularında, gerçekleştirilmesi güç birtakım zorunlulukları da getirmektedir. Bunlardan en önemlisi, taraf ülkelerin biyolojik çeşitliliğin koruma ve sürdürülebilir kullanımı için geliştirecekleri ulusal strateji ve planlarının yer alacağı birer Milli Plan hazırlamaları zorunluluğudur. Bu kapsamda, yerinde (*in situ*) koruma konusu özellikle vurgulanarak, korunmuş alanlar sistemi oluşturmaktan, tehdit altındaki türlerin korunması ve bozulmuş ekosistemlerin yeniden iyileştirilmesine yönelik önlemler almaya kadar bir dizi işlemin, belli bir takvime bağlı olarak yerine getirilmesi istenmekte, yerinde korumayı tamamlayıcı olması açısından, *ex situ* koruma yöntemlerinin de vazgeçilmez olduğu vurgulanmaktadır.

Sözleşmede, biyolojik çeşitliliğin koruma ve sürdürülebilir kullanımı bakımından yöresel ve yerel bilgilerin öneminden de söz edilmektedir. Bu bilgilerin ve korumaya yönelik yerel uygulamaların sürdürülmesinin gerekliliği yanında, bu bilgilerin kullanılmasından

doğacak yararların eşit paylaşımının da temel olduğu kabul edilmektedir. Bunların yanında sözleşme, eğitime büyük bir önem vermekte, biyolojik çeşitliliğin koruma ve sürdürülebilir kullanımı için, araştırma, eğitim çalışmalarının yapılması ve halkın bilinçlendirilmesinin gerekliliği de sözleşmede yer almaktadır.

Türkiye'de Bitki Genetik Çeşitliliğinin Yerinde Korunması Ulusal Planı'nın hazırlanmasına, GEF tarafından desteklenen "Genetik Çeşitliliğin Yerinde (*in situ*) Korunması Projesinin" bir parçası olarak, 1995 yılında başlanılmış ve Plan 1997 yılında tamamlanmıştır. Ulusal Plan, değişik başlıklar altında sırasıyla; bitki genetik kaynaklarının Türkiye'deki durumunu ortaya koymakta, Türkiye'de bitki genetik kaynaklarının korunması ile ilgili yasal durum, altyapı, var olan koruma alanları ve bu konudaki araştırma ve eğitim çalışmalarının durumu, veri değişimi ve halkın bilinçlendirilmesi konularına değinmektedir. Ulusal amaçlar, öncelikler ve stratejilere değinilen Plan, öncelikli eylem planı ile sona ermektedir.

1.3. Erişime İlişkin Konular

Erişime ilişkin konular, BÇS'nin en fazla tartışılan konular arasında yer almıştır. Erişim konusunda üç farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi genetik kaynaklara erişim; ikincisi biyolojik çeşitliliğin kullanımına yardımcı olan teknolojilere, özellikle de biyoteknolojiye erişim; üçüncüsü genetik kaynak sağlayan ülkelerin, bu kaynakların kullanılması sonucu ortaya çıkacak yararlarla erişim konularıdır.

BÇS görüşmelerinin başlamasından önce, bir FAO ilkesi olarak, genetik kaynaklara karşılıksız ya da ücretsiz erişim, dünya üzerinde yaygın şekilde kabul görmüş ve uygulanmıştır. Bu genel ilkeye karşın Türkiye'nin de içinde olduğu bazı ülkeler, genetik kaynaklara erişim konusunda bir takım sınırlamalar ve yasal düzenlemeler getirme gereği duymuşlardır. BÇS görüşmeleri sırasında erişim konusu öncelik almış ve sonuçta genetik kaynaklara erişim konusunun, hükümetlerin yasalarla belirleyeceği koşullara bağlı olacağı kararı getirilmiştir. Bu noktaya gelmesinde, ülkelerin doğal kaynakları üzerinde egemenlik haklarının bulunduğu ve genetik kaynakların da doğal kaynaklar dışında tutulamayacağı tezinin kabul görmesi etkili olmuştur.

Genetik kaynaklarca zengin olan çoğunluğunu geliştirmekte olan ülkelerin oluşturduğu grupların direktmelerine karşın; genetik kaynakların kullanılmasına yönelik teknolojiler geliştiren ülkeler, büyük giderlerle ortaya koydukları bu yeni ürünler için, fikri mülkiyet hakları ve patent haklarının olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu tezi savunan bazı gelişmiş ülkeler, genetik kaynakların kullanılması yoluyla sağlanan çıkarların, kaynak sağlayan ülke ile eşit ve adil bir şekilde bölüşümüne karşı çıkmaktadırlar. Teknolojik bakımdan gelişmiş bazı ülkeler bu yüzden halen BÇS'yi onaylamamıştır. Bu görüş, yalnızca teknolojik gelişmişliğe değer verip, genetik kaynakları günümüze kadar taşımış olan toplumların ve doğanın, genetik çeşitliliği yüzyıllardır geliştirmekte ve korumakta oldukları gerçeğini dışlamaktadır.

1.4. BÇS'de Yer Alan Maddeler

Sözleşme 23 paragrafın yer aldığı bir Giriş bölümüyle başlamaktadır. Bu bölümde biyolojik çeşitliliğin önemi, bu kaynakların insanoğlunun ortak değerleri olduğu, devletlerin bu kaynaklar üzerinde egemenlik haklarının bulunduğu, ancak bu kaynakların erozyona uğramakta olduğuna değinilerek, söz konusu kayıpların önüne geçilmesi için alınabilecek önlemler belirtilmekte, günümüz insanı ve gelecek kuşakların yararı için biyolojik çeşitliliğin korunma ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması konusunda dünya ülkelerinin kararlı oldukları belirtilmektedir.

BÇS toplam 42 maddeden oluşmuştur. 27 Aralık 1996 gün ve 22860 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Sözleşme'nin maddelerinden yalnızca ülkemiz açısından önemli olanları aşağıda özetlenmiştir.

Madde 1. Amaçlar

Sözleşmenin amaçlarının açıklandığı bu maddede; Sözleşme'nin (a) biyolojik çeşitliliğin korunması, (b) biyolojik çeşitlilikte yer alan öğelerin sürdürülebilir kullanımı, (c) genetik kaynaklara ve teknolojiye erişimin sağlanması ve (d) genetik kaynakların kullanımından doğan yararların paylaşımı gibi dört ana amacı olduğu görülmektedir.

Madde 2. Terimlerin kullanışı

Bu maddede, Sözleşme'de sıkça yer alan "Biyolojik çeşitlilik", "Genetik kaynakların menşe ülkesi", "Genetik kaynaklar", "Ex situ koruma", "In situ koruma", "Sürdürülebilir kullanım", "Teknoloji" gibi kavram ve sözcüklerin, sözleşme kapsamındaki anlamları açıklanmaktadır.

Madde 3. İlke

Sözleşmenin bu maddesiyle ülkelerin doğal kaynakları üzerindeki egemenlik hakları ve bu kaynakları kendi belirleyecekleri kurallar doğrultusunda kullanma hakları olduğu kabul edilmektedir. Bu da ülkemiz gibi genetik kaynaklarca zengin ülkelere, bu kaynakların toplanmasından kullanımına kadar her aşamada mutlak bir karar kullanımı hakkı tanımaktadır. Bu ilke, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından hazırlanarak, 15 Ağustos 1992 gün ve 21316 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması, Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik" hükümleri ile uyum içindedir.

Madde 6. Koruma ve Sürdürülebilir Kullanım için Alınacak Genel Tedbirler

Bu madde, Sözleşmeyi kabul eden tarafların kendi özel koşul ve olanaklarına göre, biyolojik çeşitliliğin korunma ve sürdürülebilir kullanımı için ulusal stratejilerin, plan ve

programların geliştirilmesi ve uyarlanması; bunun için sektör içi ve sektörler arası planlar, programlar ve politikaların bütünleştirilmesini öngörmektedir.

Madde 8. "In-situ" Koruma

Bu madde 12 paragraftan oluşmakta ve özetle ülkelerin biyolojik çeşitliliklerini yerinde koruma ve sürdürülebilir kullanımına yönelik önlemler alması, bu amaçla koruma alanları oluşturması, biyoteknoloji kullanımı sonucu oluşturulan canlı organizmaların kullanımı ile ilgili düzenlemeler getirilmesi, biyolojik çeşitliliğin kullanımı ile ilgili ulusal ve yerel bilgilerin korunması ve bu bilgilerden doğacak yararların adil paylaşımının sağlanması ile yerinde koruma için gelişmekte olan ülkelere maddi destek sağlanması gibi konuları içermektedir.

Madde 10,11,12,13.

Bu dört madde özetle biyolojik çeşitlilik kapsamındaki öğelerin sürdürülebilir kullanımı konusunun özendirilmesi ve bu konuda alınması gerekli önlemlerle bu konuda yapılacak araştırmaların desteklenmesi ve halkın bilinçlendirilmesi konularını kapsamaktadır.

Madde 14. Etki Değerlendirmesi ve Olumsuz Etkilerin En Aza İndirilmesi

Bu maddede ise biyolojik çeşitlilik için tehlikeli ve sakıncalı olabilecek her türlü etkinliklerden önce, olumsuz etkileri en aza indirmeye yönelik bir çevre etki değerlendirilmesi konusunda önlemler alınması ve düzenlemelere gidilmesi öngörülmektedir. Bunun yanında, Sözleşmenin İlke maddesinde de değinildiği gibi; devletler, ulusal yargı yetkileri sınırları dışındaki alanların biyolojik çeşitliliğine olumsuz etkide bulunabilecek etkinliklerle ilgili bilgi alış verişi geliştirecek; böylece bir sakınca ya da tehlikeli durum ortaya çıkması durumunda, bundan etkilenmesi olasılığı bulunan ülkenin durumdan bilgilendirileceği hükmü getirilmiştir.

Madde 15. Genetik Kaynaklara Erişim

Ülkemiz açısından olduğu kadar, bitki genetik kaynakları bakımından önemli bir konumda bulunan ve yıllardır tüm dünya ülkelerine kaynak sağlayan öteki ülkeler açısından son derece önemli olan bu madde, yedi paragraftan oluşmaktadır.

Bu maddeyle getirilen en önemli ilke, genetik kaynaklara erişime kayıt getirme yetkisinin ulusal hükümlere ait ulusal mevzuata uygun olmasıdır. Bu durum karşısında, genetik kaynakların tüm ulusların ortak mirası olduğu ve dolayısıyla tüm ülkelerin bu kaynaklara sınırsız bir ortak erişim hakkı bulunduğu görüşü geçerliliğini yitirmiştir. Bu maddeyle getirilen öteki hükümlere göre erişim; kaynak sağlayan ve alan ülkeler arasındaki uzlaşma koşullarına göre, genetik kaynak sağlayan ülkenin iznine bağlı olacaktır.

Ülkemiz açısından bu madde ile ilgili bir başka husus da, genetik kaynak materyali üzerinde yürütülecek araştırma çalışmalarının, materyal sağlayan tarafın da tam katılımı ile ve mümkünse kaynak sahibi ülkede geliştirip yürütmek için çaba harcanması ilkesidir. Bu durumda, genetik kaynak materyalini isteyen ülkeye, materyali ham olarak göndermek yerine; bu materyal üzerinde araştırma yapmak için ortak bir çalışma zemini aranması ve mümkünse bu çalışmanın kaynak ülkede yapılması öngörülebilecektir. Ayrıca, kaynak sağlayan ülkenin, genetik kaynakların ticari ve başka amaçlarla kullanımından doğabilecek yararlar ile araştırma ve geliştirme sonuçlarını, karşılıklı uzlaşma koşullarına uygun ve dengeli paylaşımını isteyebilme ilkesi de benimsenmiştir. Geniş anlamda bu madde ile, genetik kaynakların kullanımından doğacak yararlar karşılığı patent hakkı gibi bir yararın sağlanması olanağı doğmaktadır.

Madde 16. Teknolojiye Erişim ve Teknoloji Transferi

Burada kullanılan "teknoloji" sözcüğü ile, etkinlikler arasında biyoteknoloji de dahil, genetik kaynakların kullanımı ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili olan her türlü alet, teknik ve bilgi amaçlanmaktadır. Toplam beş paragraftan oluşan bu madde özetle, tarafların bu maddeyle amaçlanan her türlü teknolojiye erişiminin sağlanması konusunda yönetsel, siyasi ve finansal önlemler almalarını öngörmektedir. Bilindiği gibi teknoloji, herhangi bir konuda teknik beceri ve bilgi birikimi gibi soyut biçimde olabileceği gibi, bir tekniğin uygulanması için geliştirilmiş yeni alet veya makine, donanım gibi somut biçimde de olabilmektedir. Yeni teknolojilerin de işin içine girmesi ve sonuçta orijinal ürünler ortaya konması bakımından bu madde, fikri mülkiyet hakları, patent ve ıslahçı hakları gibi birçok konuyu da birlikte getirmekte, bu nedenle de maddenin geniş çapta uygulama alanı bulması şimdilik mümkün görünmemektedir.

Madde 17. Bilgi Alışverişi, Madde 18. Teknik ve Bilimsel İşbirliği

Bu maddelerden ilki ile taraflar, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili olan her türlü bilgi alışverişinin sağlanması, ikincisi ile de bu konularda uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi için uzman değişimi, personel eğitimi ve ortak araştırma programlarının yürütülmesi gibi işlemler de dahil, her türlü önlemin alınması gerektiğini benimsemişlerdir. Madde 18 ile ayrıca, taraf ülkelerin teknik ve bilimsel işbirliğini artırmalarını kolaylaştırmak ve bu maddede belirtilmemekle birlikte, bilgi ve verilere kolayca ulaşılmasını sağlamak ve bu yolla bilgi alışverişi yapabilmek için bir "takas odak mekanizması" kurmaları konusu gündeme getirilmiştir. Ülkemizde de takas mekanizması kurulması bakımından birtakım olumlu gelişmeler vardır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nde kurulan Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Merkezi, ulusal takas mekanizması işlevini yürütebilecek biçimde donatılmış ve çalışmaya başlamıştır.

Madde 19. Biyoteknolojinin İşlem Görmesi ve Yararlarının Dağıtımı

Toplam 4 paragraftan oluşan bu madde ile tarafların biyoteknolojik araştırmalara katılımının sağlanması, genetik kaynaklara dayalı biyoteknolojilerin kullanımı sonucu doğacak sonuç ve yarara erişimin sağlanması benimsenmiştir. Maddenin öteki bölümlerinde de biyoteknolojik yöntemler kullanarak genetik değişime uğratılmış canlı organizmaların taşınması, işlenmesi, kullanılması gibi konularda bir protokol hazırlanması ayrıca bu organizmaların uluslararası hareketleri sırasında, materyal gönderen tarafların bu organizmaların kullanımı, işlenmesi gibi konularda alması gereken her türlü güvenlik önlemlerini bildirmeleri hükmü getirilmiştir.

Biyoteknoloji kullanımı sonucu canlı organizmaların genetik yapılarında ortaya çıkarılan değişiklikler, kaynak ülkelerde *in situ* olarak bulunan materyalin, zaman içerisinde geri dönüşü olmayacak biçimde yitirilme tehlikesi altındadır. Bu madde ile, genetik yapıları değiştirilmiş canlı organizmaların, taşınması ve götürüldüğü ülkelerde yetiştirilme ve kullanımı ile ilgili güvenlik önlemlerinin alınması için ülkeler uyarılmaktadır. Ülkemizde de bu amaçla "Transgenik Kültür Bitkileri Mevzuatı" hazırlanmaktadır.

Yukarıda da söz edildiği gibi, BÇS toplam 42 maddeden oluşmaktadır. Buraya kadar ülkemiz açısından önemli olduğuna inandığımız teknik konuların tanıtımı, özet yorumu ve bu konularda ülkemizde meydana gelen gelişmeler anlatılmıştır. Sözleşmenin öteki bölümlerinde ise Mali Kaynaklar, Mali Mekanizmalar, Uluslararası Öteki Sözleşmeler ile İlişki, Taraflar Konferansı, Sekreteryaya, Bilimsel Teknik ve Teknolojik Danışma Yarı Organı, Raporlar, Uyuşmazlıkların Çözümü, Protokollerin Kabul Edilmesi, Sözleşmenin ya da Protokollerin Değiştirilmesi, Oy Hakkı, Bu Sözleşme ile Protokoller Arasındaki İlişki, İmza, Onama Kabul ve Onay, Sözleşmeye Katılma, Sözleşmenin Yürürlüğe Girmesi, Çekinceler, Sözleşmeden Çekilme, Geçici Mali Düzenlemeler, Geçici Sekreteryaya Düzenlemeleri, Depoziter ve Geçerli Metinler gibi Sözleşmenin uygulanmasına yönelik yönetsel ve finansal konular yer almaktadır.

3. Sonuç ve Öneriler

Yukarıda özetlemeye çalışılan BÇS, uzun, geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmanın ürünü olup, ülkelerin tüm maddeleri ile üzerinde uzlaşabilecekleri bir metin değildir. Tüm dünya ülkelerinin kabul edebileceği bir metnin hazırlanması da olanaklı görünmemektedir. Konuya bu açıdan baktığımızda, sözleşmenin genel olarak ülkemiz açısından yeterli olduğunu söyleyebiliriz.

Ülkemiz, BÇS'nin hazırlık toplantısından da önce hazırlanmaya başlanan "Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması, Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik" ile, bu konulara önceden hazırlıklı olduğunu göstermiştir. Bunun yanında, Genetik Çeşitliliğin Yerinde Korunması Projesi'nin yan ürünleri olarak, Ulusal Plan hazırlamış ve takas mekanizması oluşturulması konusunda ciddi adımlar atmıştır. Bunların yanında, biyolojik çeşitliliğin korunması konusunda bir Stratejik Plan hazırlanmış, Mera Kanunu çıkarılmış,

Transgenik Kùltür Bitkileri Mevzuatı hazırlanarak, alan denemeleri ile ilgili bölümü yürürlüğe girmiş olup öteki bölümlerin hazırlığı sürmektedir. Bu durumda ÷lkemiz BÇS ile getirilen hükümlere zamanlama bakımından da uymakta ve bazı durumlarda Sözleşmedeki zamanlamaların bile bir adım da önünden gitmektedir. Bu da ÷lkemize, ikili ilişkilerde Sözleşmeyle getirilen haklar konusunda isteklerde bulunma yetkisini vermektedir.

÷lkemizin bitki genetik kaynakları bakımından çok zengin olduğu ve kùltürü yapılan pek çok türün gen merkezi durumunda bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle yüzyılın başlangıcından bu yana birçok ÷lkeden yüzlerce araştırmacı tarafından genetik kaynakların toplanması amacıyla ziyaret edilmiş ve önemli ölçüde gen kaynağı yurt dışına götür÷lmüştür. Türkiye'den götür÷len on binlerce materyal dünyanın bu konuda isim yapmış gen bankalarında saklanmakta olup, bu materyalin kullanılması yoluyla birçok çeşit ortaya çıkarılmıştır. Tam kesin bir sayı vermemekle birlikte; yurt dışında bulunan Türkiye kökenli örnek sayısının, ÷lkemizdeki gen bankalarında bulunanlardan daha fazla olduğu sanılmaktadır.

Yaklaşık yüz yıldır ÷lkemizden toplanan materyalin kullanımı sonucu doğan yararların kestirilmesi olanaksızdır. Bu konuda bazı kaynaklar Türkiye kökenli bitkilere ilişkin örnekler vermekteyse de; gerek doğrudan kullanım, gerek materyalin çeşit geliştirme programları içerisinde belirli ölçüde katkılarının sonucu ortaya çıkan ekonomik yararların hesap ve kestirimi olanaklı değildir. Ancak bu katkının, ÷lkemize çeşitli projeler ve ortak araştırma programları yoluyla dışarıdan sağlanan desteklerin çok üstünde olduğu da bir gerçektir.

Genetik kaynak sahibi ÷lkelere, kaynaklarının kullanılması sonucu doğan yararların, adil ve eşit paylaşılması bilinci BÇS ile verilmektedir. Kaynak sahibi ÷lkeler, yapacakları iç düzenlemelerle genetik kaynak toplama ve materyalin dağıtımını konularında, materyalin kullanımından doğacak yararların paylaşılacağı programlar geliştirmeli, hatta yapılacak protokollerde mümkünse geçmişte gönderilmiş materyalin de çalışmalara alınması ve bu materyalden doğacak yararların paylaşımı da gündeme getirilmelidir. Bu nedenle BÇS, taraf olsun ya da olmasın tüm ÷kelerce özömseninceye ve özellikle yararların paylaşımı konusunda somut örnekler ortaya çıkıncaya kadar, genetik kaynak materyali dağıtımına ara verilmelidir. Ayrıca yurt dışından gelecek ortak genetik kaynak toplama istemleri yakından izlenmeli, toplanan materyal üzerinde yapılacak araştırma çalışmasının ortaklaşa ve mümkünse öncelikle ÷lkemizde yapılması hükmü getirilmelidir. Yapılacak ortak araştırma çalışmasının tüm giderlerinin karşılanması ve bu çalışma sonucu doğabilecek yararın paylaşımı da protokol kapsamında yer almalıdır. Bu amaçla, Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması, Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmeliğin güncelleştirilmesi yerinde olacaktır.

÷lkemizde Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması, Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik hükümlerine tam olarak uyulduğunu söyleyemeyiz. Bu konuda yalnızca Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na gelen istekler sağlıklı biçimde değerlendirilebilmekte, bunun dışında yabancıların öteki bazı kamu ve özel kuruluş ve kişilerle işbirliği yaparak materyal toplamaları sürmektedir. Hatta ÷lkemize turist konumunda gelen bazı yabancıların, toplumsal bilincin yeterince gelişmemiş olmasından ve

konukseverliğimizden yararlanarak genetik kaynak toplayıp ülkelerine götördükleri de bilinen bir gerçektir.

Genetik kaynak toplanmasında uyulması gerekli kurallar, ilgili tüm kamu ve özel kuruluşlara belirli aralıklarla yazılmalı ve bu konuda kamu oyunun bilinçlenmesi sağlanmalıdır. Ayrıca ülkemize giriş yapan yabancıların, tohum, yumru, rizom, böcek, mikroorganizma gibi biyolojik nesnelere izinsiz toplamalarının yasak olduğu konusunda bilgilendirilmesi gereklidir. Bu konuları kapsayan, cezai yaptırımları da içeren ayrıntılı bir yasa çıkarılması yerinde olacaktır. Bunun gibi BÇS'nin biyoloji dallarında çalışan üniversitelere ve tüm ilgili kamu ve özel kuruluşlara tanıtımında ve yarar vardır. Daha da öncelikli olanı ise, genetik kaynakların kullanımı ve korunması konusunda ülkemizin var olan yasa ve yönetmelik hükümlerinin uygulamalarda öncelikle göz önünde bulundurulması ve etkili denetiminin sağlanmasıdır.

KAYNAKLAR

Anonim. 1992. Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması, Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik. Resmi Gazete, 15 Ağustos 1992. 21316:4-8.

Anonim. 1996. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi. Resmi Gazete, 27 Aralık 1996. 22860:4-55.

Anonim. 1998. Convention on Biological Diversity. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Printed in ICAO, Canada. 94-04228.

Anonim. 1998. First Report on the Implementation of the Convention on Biological Diversity by the European Community. European Commission, Directorate-General Environment, Nuclear Safety and Civil Protection. ISBN 92- 828-2899-9.

Glowka, L., F. Burhenne-Guilmin and H. Synge, J. A. McNeely and L. Gündling. 1994. A Guide to the Convention on Biological Diversity. IUCN Environmental Law Centre, IUCN Biodiversity Programme. Printed by. ATAR, Geneva, Switzerland. ISBN 2-8317-0222-4

Thrupp, L. A. 1998. Cultivating Diversity, Agrobiodiversity and Food Security. WRI. ISBN 1-56973-255-8.

Kaya, Z., E. Kün and A. Güner. 1998. National Plan for *In Situ* Conservation of Plant Genetic Diversity. Ministry of Environment.